

dokumentförfalskare. Han gjorde emellertid då och då misstag som att fabulera ihop det nederländska folkets deportationsplan och Bernadottebrevet. Dessa uppgifter var för fantastiska för att kunna vinna tilltro och avslöjades då yrkeshistoriker synade dem. Neuss studie om Kersten som mördare, frikårs- och SS-mentor och människoräddare innebär en genomgripande omvärdering av Kersten som storfilantrop. Vad det gäller grundkonceptet, Hubertis metamorfos till Kersten, föreligger ingen full bevisning. Neuss dokumentation är dock fylligare än Kerstens egna belägg och även fullt kontrollerbar. Neuss tillstår att det finns luckor i hans tolkning och att smärre gåtor ännu återstår. Hans studie medför förhoppningsvis att forskarna i fortsättningen bättre än hittills får upp ögonen på de många konstigheterna och svagheterna och i Kerstens personliga bild av sin livsbana.

Riksarkivet (Finland)

LARS WESTERLUND

Klas Kronberg & Anna Maria Forssberg (red.), *Lumpen: Från mönstring till muck* (Stockholm: Atlantis 2014). 278 s.

När den svenska värnplikten gjordes vilande i fredstid 2010 var det en över hundraårig verksamhet av militär utbildning för landets försvar som gick i graven. Denna företeelse som i folkmun fått benämningen lumpen får i denna antologi en närmare belysning, med utgångspunkt i det riksbanksfinansierade projektet "Lumpen – identitet och materiella minnen". Det är emellertid inte utbildningens militära betydelse, utan i stället hur den upplevdes av de värnpliktiga, som här står i fokus. Materialet som ligger till grund för flertalet av de tämligen fristående kapitlen i boken är en webbenkät som genomförts av Armémuseum. Detta material har sedan kompletterats med bland annat djupintervjuer och olika former av minnesberättelser. Något mer sammanhållet teoretiskt ramverk för hela boken är svårt att finna, även om Anna Maria Forssberg och Anna Fredholm i inledningen menar att identitet och materiella minnen är att betrakta som centrala begrepp. Betoningen av materiella minnen märks särskilt i hur man vid datainsamlingen använde sig av museets föremålssamlingar för att väcka informanternas minnen till liv.

I bokens första kapitel behandlar Klas Kronberg den svenska värnpliktens historia i ett vidare sammanhang. Med startpunkt i medeltiden ges en översiktlig beskrivning av försvarets folkliga förankring genom historien och i beskrivningen av den egentliga värnpliktsperioden ges också en presentation av exempelvis kalla kriget. Denna översikt följs av Susanne Wollingers

kapitel om inryckningen, vilket med hjälp av den genomförda webbenkäten beskriver upplevelserna av perioden från mönstring till inryckning och den första tiden som värnpliktig. Wollingers främsta resultat synes vara att såväl mönstring som inryckning i mångt och mycket präglades av en rumslig förflyttning medan hur de upplevdes många gånger var beroende av tidsperioden.

Därefter ägnas två kapitel åt värnpliktens fostrande roll, där först Pontus Rudberg undersöker krigsmaktens folkfostrande ambitioner fram till 1950, följt av Fredrik Erikssons undersökning av hur värnpliktstidens fysiska fostran upplevdes från 1950-talet och framåt. I Rudbergs studie märks en tydlig kontinuitet i viljan att fostra plikttrogna och disciplinerade soldater, även om formerna för denna fostran ändrade karaktär. Såväl inskräpan det av gudsfruktan som en aktiv kamp mot onykterhet och osedligt leverne tonades med tiden ned, och ersattes enligt Rudberg av en uppmuntran till självdisciplinering. Eriksson visar å sin sida på en tydlig uppdelning i upplevelsen av värnpliktens fysiska moment, där en tråkig kollektiv exercis står mot en mer positivt upplevd individuell fysisk träning. I den mån det går att se någon förändring över tid är det närmast en ökad kritik mot exercisen bland dem som gjorde sin värnplikt efter 1950-talet. Utöver de mer konkreta förändringarna i värnpliktsutbildningen som dessa undersökningar blottlägger visar de även på värnpliktens pedagogikhistoriska betydelse. Vid sidan om skolan finns det nog få fostrande projekt under 1900-talet som varit så genomgripande som just värnplikten.

Dessa studier följs sedan av Elisabeth Wollin Elhouars närmast socialpsykologiska studie av hur berättelserna om värnplikten kan rymma både negativa och positiva erfarenheter på samma gång. Undersökningar visar dock att en överväldigande majoritet av dem som besvarade Armémuseums enkät var positiva till lumpen. Vad gäller den femtedel av svaren som Wollin Elhouar tolkat som ambivalenta vill hon närmast koppla denna inställning till det positiva tänkandets samhällsdominans i vår tid.

Vidare ägnas sexualiteten i lumpen ett eget kapitel författat av Fia Sundevall. I likhet med flera av de andra kapitlen bygger också detta på enkätsvar, även om de här har kompletterats med djupintervjuer. Sundevall kan trots vissa lokala skillnader och variationer över tid visa på hur tämligen stabila föreställningar om unga mäns sexualdrift och heterosexualitet präglat en miljö genomsyrad av pornografi och homofobi.

Antologins sjunde kapitel ägnas helt åt de materiella minnena och bygger på de enkätsvar som genererats utifrån bilder av olika slags försvarsmateriel. Olle Westerberg visar hur särskilt bilder på uniformer och vapen väcker starka minnen till liv, vilket också framhålls som studiens främsta resultat.

Därefter ges musiken uppmärksamhet genom Piotr Wawrzenuks studie av musikanvändningen inom den svenska försvarsmakten. Även om huvudfokus ligger på de värnpliktigas upplevelser såsom de kommer till uttryck i webbenkäten, så sätts företeelsen in i ett vidare perspektiv, vilket också inkluderar psykologiska faktorer. Webbenkäten visar att musik många gånger kunde bidra till att skapa samhörighet och sammanhållning, under förutsättning att det rörde sig om levande musik.

I det näst sista kapitlet tar sig Thomas Roth an en särskild grupp värnpliktiga, de som utbildades till och tjänstgjorde som befäl i olika ställning. Utöver en analys av enkätsvar och intervjuer innehåller detta kapitel även en välbehövlig beskrivning av värnpliktssystemets utformning, vilken med fördel borde ha fått en mer framträdande plats i antologin. När det gäller analysen av enkätsvar och intervjuer framträder ingen entydig bild, men Roth kan visa att de värnpliktiga befälens situation synes ha blivit bättre med åren. En möjlig orsak till detta var införandet av ett enhetsbefälssystem 1982, vilket gjorde att det inte längre fanns några anställda underofficerare som de värnpliktiga befälen ställdes mot.

Boken avslutas med Anna Fredholms analys av så kallade muckarritualer. Utgångspunkt tas här i Arnold van Genneps och Victor Turners teorier om övergångsritualer och Fredholm hittar flera företeelser som hon vill se som ritualer för att underlätta övergången från en militär till en civil miljö. Även om dessa teorier synes fungera väl för att beskriva muckarritualernas syften finns det emellertid vissa frågetecken. Det faktum att värnpliktiga i regel inte var helt avskärmade från den civila världen gör att man kan fråga sig om det verkligen rör sig om omvandlingsritualer. För att räta ut detta frågetecken behövs nog mer av djupintervjuer, vilka tydligare fokuserar på muckartraditionernas betydelse.

Mot bakgrund av den modesta ambitionen att förmedla de kunskaper som insamlingen av lumparminnen generat är detta en minst sagt matnyttig antologi. I flera av kapitlen tas aspekter av värnplikten upp som svårligen hade kunnat behandlas utan den enkät som genomförts. Ett tydligt exempel på detta är kapitlet om sexualitet, där det blottläggs en kultur som troligtvis inte satt några djupare spår i försvarsmaktens egen dokumentation av sin verksamhet.

Vad som måste beskrivas som bokens akilleshäla är emellertid den närmast obefintliga kvantitativa analysen av enkätmaterialen. Det faktum att en enkät som genererat fler än 2 200 svar inte redovisas annat än i ett antal frekvensfördelningar är högst anmärkningsvärt. Som nämns i bokens inledning är de som besvarat enkäten långtifrån ett representativt urval av alla som gjorde värnplikten mellan 1940 och 2010, och i flera av kapitlen framhålls detta också som en begränsande faktor för att dra mer långtgående slutsat-

ser. Med hjälp av också enklare statistiska analyser av materialet hade man emellertid kunnat uttala sig med större säkerhet om dess räckvidd.

Vidare finns det också vissa skillnader i framställningssättet i de olika kapitlen, vilka gör att boken mer framstår som en samling fristående texter än som en sammanhållen antologi. Å ena sidan finns här bidrag av mer populärvetenskaplig karaktär, såsom Kronbergs översiktliga introduktion. Å andra sidan finns här också kapitel av mer akademisk karaktär, där studien ställs mot tidigare forskning på området eller uttalat relateras till ett teoretiskt ramverk. Tydligast är detta kanske i Rudbergs kapitel, vars utformning ligger mycket när den akademiska uppsatsen.

Dessa kommentarer till trots bör framhållas att *Lumpen: Från mönstring till muck* är en i högsta grad läsvärd bok, som ger ny kunskap om en viktig del av 1900-talets samhällsliv. Studiernas många gånger explorativa karaktär gör den också till en utmärkt utgångspunkt för fortsatta studier av den svenska värnplikten.

Uppsala universitet

ESBJÖRN LARSSON

Kjersti Bosdotter, Lars Ekdahl, Bjarne Isacson & Percy Kindahl (red.), ... *faror för staten av svåraste slag: Politiska fångar på Långholmen 1880–1950* (Stockholm: Stockholmia förlag & Arbetarnas kulturhistoriska sällskap 2012). 319 s.

När samhällets klassgränser var som skarpast och mest omaskerade löpte de även innanför fängelsemurarna. Hjalmar Gustafsson dömdes till två månaders straffarbete för att han vid ett möte under storstrejken 1909 hade uppmanat järnvägstjänstemännen att ansluta sig till strejken. På Långholmen förvägrades han annan läsning än bibeln; maten var undermålig och knapp, så att han ständigt var hungrig; vägglössen var en plåga; dagarna tillbringades med att klistra kuvert. Han fick inte ta emot besök, och i brist på almanacka märkte han ut dagarna genom att rista streck i sänggaveln.

När Hjalmar Branting avtjänade tre och en halv månad för gudsförneklelse 1889 såg villkoren annorlunda ut. Han placerades i en ljus och trevlig cell (tyckte han själv), och han fick ta med egna böcker, egna sängkläder och en gungstol. Maten beställde han från en restaurang i närheten av fängelset. I stället för monotont arbete kunde han ägna dagarna åt att läsa och skriva.

I bokens 24 kapitel presenteras, i form av korta biografier, 26 politiska fångar (varav tre kvinnor), samt det halvdussin personer som åtalades i samband med Ådalshändelserna 1931. Urvalet har bestämts av att de fängslade